

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Németh László:

A magyarságtudomány feladatai

A tudomány az élet terméke. Az élet mesterkedett, alkotott és ünnepet ült, s ráérő idejében szemügyre vette mesterségeit, alkotásait és isteneit. Az összehasonlításból, szemlélődésből az ember törvényeket vont le, s az ellesett törvények hol új mesterségek nyitját adták a kezébe, hol régi istenek sírját ásták meg. Az egyiptomi mértan a halottak szolgálója volt, a keresztény teológiának századok élő hite számára kellett a nyugtalanító görög örökséggel szemben a fölényt biztosítania, Machiavellit a maga államférfiúi és történelmi szándéka tette állambölcscsé és történésszé, a természettudományt az új mágia, a technika szövetsége emelte a múlt században a vallás rangjára. Mint hódítóhoz a történetíró, úgy szegődött hozzá az alkotó élethez a magyarázó élet, és mint régi hódító történetén új királyok, úgy okult a magyarázatból újra és újra az alkotás.

Nos, nagy országokban (ahol ember is több van, meg a látható tudomány sem úgy épült fel, mint bizonyos autók, melyeket külföldön gyártott csavarokból itthon raknak össze) még csak akadnak szakadárak, akiket tudományos munkájuk nem idegenít el a közösség sorsügyeitől. Ezek elmennek életet alkotni és sokszor még az egyházból sem kell kilépniük. A világiaknak és harmadrendűeknek ebből a szektájából nagy országokban az élet mégiscsak összehozza vállalkozásához a tudós kíséretet. Kis országokban ez, úgy látszik, lehetetlen. Az abszolút tudomány, csakhogy a szertartás el ne akadjon, itt még a taplósabb agyvelőkre is igényt tart, s csudaszamba megy, ha az élet a tudományból valamire használható feleletet kap. A tudósnak nem illik, talán tilos is, felelni rájuk.

Mit kezdjen a görög, akinek Delphi nem felel? Az ember leglényegesebb ügye: a magatartása. Jól vagy rosszul, okosan, ostobán, valahogyan kell viselkednie, s az, hogy hogy viselkedik, hajlamain kívül tapasztalataitól függ. Meg kell értenie magát és környezetét, s éreznie kell, ami a kettőt összefűzi, a sorsot. Ha a jóda nem világosítja fel őt sorsa felől, maga kénytelen önmaga jósdája lenni. Ösztöneibe néz, és körül a világba, s kitagadottan az abszolút-tudomány szentélyéből egy új, gyakorlati magatartás-tudományt csinál magának innen-onnan összeharácsolt ismeretelvből, üdvössége használatára.

Természetes, hogy az ilyen sors- vagy magatartástudománynak a beosztása is egészen más, mint az abszolút tudományé. Ember vagyok, tehát kiálltam a csillagok alá. Egy darab természet nézi bennem a nagy természetet; olyan vagyok, mint a labda benyomott köldöke vagy a paprika torzsája, mely belülről fordul héja felé. Mi a viszonya a kétféle természetnek egymáshoz? Ami bennem törekszik, hogy függ össze azzal, ami kinn kering? Életem csavarvonalait hogy illeszem a közös sors csavarvonalába? Ezekre a kérdésekre felelhetne tudományunk legkülső köre, az általános sorstudomány, azt is mondhatnám: teológia.

De nemcsak ember vagyok én, hanem európai is. Beleszülettem egy kultúrába, s éppolyan kevésbé vonhatom ki magam belőle, mint sejtjeim, ha élni akarnak, vérem hatalma alól. A természet benn és kinn: megszűkölt. Bennem: az európai múlt által meghatározott emberség; kívül a föld felülete; élő és elpusztult kultúrák, melyek közt egyik az enyém. Hogy merült fel ez a kultúra a többiből? Mi a külön növés titka? Mit végzett eddig? Mi a hivatása a földön? Íme a második bugyor: az európai sorstudomány kérdései.

Még szűkebb kör: közép-európai vagyok. Azon a földön élek, mely a tizedik században került Európa folyton mozgó határain belül; a németiség volt „Kulturdüngere”, s még ma is a német terjeszkedés útjába esik, középkor végi történelmét közös uralkodóházak és közös francia, majd olasz műveltség tette egyöntetűvé, a Habsburg-túlsúly a török, orosz és porosz terjeszkedés államait később tönkre nyomta, a tizenharmadik században már a nemzetiségi érzés is kialvóban volt rajta, a tizenkilencedik század új lelket öntött népeibe, s a világháború mint a „kisépek övét” hagyta itt, a német, orosz, olasz órjások közt rendeletlenül. Uralkodó osztályai ma farkasszemet néznek, de jobbágyságát a népi kultúra közlekedő csatornáit egyesítik egy közös nedvkeringésbe, nyelvüket, népszokásaikat, népművészetüket éppolyan kevéssé lehet megérteni egymás nélkül, mint történelmüket és mai helyzetüket. Mi ennek az összegubancolódott népcsomónak a viszonya Európa többi népeihez; van-e közös érdekük, közös hivatásuk, s ha igen, mi: ez a közép-európai sorstudomány tárgya.

A legbelső kör a magyarság. Körülötte Európa és a kisnépek öve; benne a magyar hagyomány, alatta a magyar tájak. Mi ennek a történelmi és földrajzi, helyesebben történelmi-földrajzi helynek a génusza? Milyen a nép, amely e helyen áll. Hogy forgott a többi nép közt, mi a megkülönböztető természeti jegye, mi a magyar lényeg, a magyar hivatás, s milyen magatartást követel azoktól, akik hordozzák?

Ha az általános sorstudomány a legkülső kör, a magyar sorstudomány, vagy mint folyóiratunk címlapja mondja: a magyarságtudomány a legbelső. El lehetne képzelni ugyan külön tájtudományokat, melyek a tiszántúli, a székely, a kecskeméti ember külön sorsát keritenék be. Kiinduló pontunkra gondolva azonban ez nemcsak fölösleges, de nevetséges is volna. Egy magyar magatartás-tudomány szükségét valamilyen formában minden magyar érzi; egy kecskeméti magatartás-tudomány: nagyzó, helyi fontoskodás. A magyarságtudomány foglalkozhat a magyarság színképelemzésével (tájak külön színe, éppúgy, mint a társadalmi csoportoké, felekezeteké, erre tartozik); de határain belül újabb kör nem vonható. Ezen belül az egyén lírája következik.

Aki az ismeretszerzés céljává önmagát s nem az ismeretet teszi, a dilettáns álláspontjára helyezkedett. A tudós feláldozza magát az ismeretért, a dilettáns kiaknázza a maga hasznára. A tudós szolgálni akar, a dilettáns kibontakozni. A tudós tudománya nem rendezhető egocentrikus körökbe, a dilettánsé igen. Aki sorstudományokkal akar foglalkozni, vállalnia kell ezt a dilettantizmust. Én amikor a *Tanú-t*, ezt a „sors- és magatartás” folyóiratot megindítottam, a kontár rossz lelkiismeretével ugyan, de tudatosan vállaltam. Akkor mentegetőztem érte. Ma tudom, hogy ezen a téren a legkülönb szaktudós is csak, mint kontár kezdheti.

Más a tiszta tudomány egysége s más egy sorsegység. Annak egyszerű az anyaga, ezé ezerféle. Mint ahogy a növény sem tud mit kezdeni kész sókockákkal, a sorstudománynak is százfelé kell nyúlkalni, levegőbe, földbe, szénért, vízért, foszfátért, nitrogénért, ha fejlődni akar. A hungarológiának természetében van egy bizonyos dilettantizmus; hiába szakember valaki az embertanban, ha ahhoz, hogy hungarológus lehessen, még irodalomtörténésznek, tájféldrajzossnak, történésznek, nyelvésznek, a környező népek ismerőjének, vallásbölcseletnek stb. is kell lennie. A sorstudományra az igazi képesítés a sorstól szorongatott emberség. Ennek kell kinyúlnia az ismeret felé, s szomjúsága szerint átrendezni. Ami nem azt jelenti, hogy a sorstudomány vagy mondjuk a hungarológia, afféle tudóskodó művészet. Nem művészet, legföljebb annyiban, hogy a művészek közt gyakoribb az az emberség, amely megteremtheti, mint a szaktudósok közt. Gyakoribb? Ha az új tudósnemzedékre nézék, ezt sem merem állítani. (...)

A magyarságtudományt rengeteg olyan kérdés nem érdekli, amely a *Magyar Enciklopédia* tudósainak életbevágó. Egy irodalomtörténet az írók életrajza, művek méltatása s a róluk szóló irodalom ismertetése nélkül hiányos. A magyarságtudomány könyvében ezeknek semmi helyük. Itt nem az a fontos, hogy Csokonai mikor mit csinált, hanem hogy hol a helye a magyar kultúra szívárványában. Nem műveinek a tartalma érdekel, hanem hogy milyen jelentőségű magyar vívmányok ezek a művek. Annál, hogy milyen angol, francia, olasz költők hatottak rá, jobban izgat, hogy mivé változott át ez a hatás, mikor a magyar membránán át az ő lelkébe ért. A nyelvész nem engedheti el egyetlen magyar szó részletes történetét sem; a magyar nyelvnek mint kifejező rendszernek minden kis sajátját kutatni tartozik, a magyarságtudós viszont ezt a rendszert csak mint a magyar szellem jellegére, igényeire, bőségére, hiá-

nyaira, erőfeszítéseire jellemző adottságot és alkotást vizsgálja; a szókincsünket megválasztó és árnyaló szellemi, természeti sajátosságok fontosabbak, mint az egyes szavak felbukkanása s története.

A magyarságtudós máshonnan nézi a magyarságra vonatkozó anyagot, mint a Magyar Gyűjtőmű embere. Félredobja, ami annak nélkülözhetetlen, s olyan új problémákat vet fel, amelyekre annak felelete nem lehet. A tudomány szempont kérdése, s természetes, hogy egy új szempont az anyagnak is mindig egészen új jellegét idézi fel. Szerb Antallal volt egy kis vitám, amikor irodalomtörténete megjelent. Ő, mint Dévényynél álló ember, nagy elégtétellel állapította meg, hogy Magyarországra minden jó a dévényi kapun jött be. Sok olyasmi is, amit mi helyi istenelv ajándékának tekintettünk. Igen, ezt ki lehet mutatni, feleltem én. De az, hogy onnan jöttek, nem bizonyítja, hogy ami lényeges bennük, nem itthon keletkezett. A Nagy Károly vagy Ottó korabeli megújulás germán művészei az ókor műemlékeit utánozták, de ez nem volt akadálya annak, hogy az ő új barbár-keresztény természetüket fejezzék ki. Az, hogy a magyar kultúra: gyarmati-e vagy autochton szellem-e, nem irodalomtörténeti, hanem hungarológiai kérdés, s amíg nincs olyan tudományos módszer, amely a Pusztaszer mellett felhozható érveket is észrevenné, nem dönthető el Dévényi javára sem. Ugyanígy válaszolhatnék annak, aki szótárunk kölcsönzései miatt nyelvünket szedett-vedett nyelvnek nevezné, vagy a magyar medence tengelyében évszázadok óta folyó vér-kémia ürügyén mint mesztic népet emlegetné a magyart. A magyarságtudomány tulajdonképp ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga, elszigeteltségük miatt véget ér. Ezen az elszigeteltségen úgy segíteni, hogy az egyes szakokat mint egy algebrai összeg tagjait rakjuk egymás mögé, nem ér semmit. A közös tényezőt kell belőlük kiemelni, s épp ez a közös tényező a magyarságtudomány. A tizenkilencedik század orvostudománya, Virchow nyomán, minden szervet mint külön egységet írt le, boncolt és gyógyított. Csakhogy szív, máj, vese, tüdő *együtt* még nem a szervezet. A szervezet szervezetté az teszi, ami a májat, szívet és tüdőt összefűzi: a nedv. Ha a Magyar Gyűjtőmű a cellularpatológia, a magyarságtudomány a régiek humoralpatológiájának vagy a maiak alkattanának felel meg.

Az „alkat” szó különben egy új sajátására figyelmeztet a magyarságtudománynak. Egy ország földrajza, történelme, irodalomtörténete önmagában is *van*. Elönthetné Európát a vízár, s egy jövő ezredév néger tudósai esetleg csak a Magyar Medence földrajzát fognák ki belőle. Egy név egyénisége, egy kultúra lényege viszont önmagában *nincs*. Az alkat szín, s a szín csak más színek közt létezik. Olyan világban, ahol minden zöld, tulajdonképp zöld szín sincsen. A magyarságtudomány összehasonlító tudomány. Újabb sajátosság, mely az Egyetemi Nyomda hungarológiájától megkülönbözteti.

A nemzet-felfedezés romantikus korának rég leleplezett gyengéje, hogy német, magyar, cseh szépségnek tette meg, amit más nép arcán éppúgy felfedezhetett volna, s közben nem vette észre a csak magyar vonásokat. Ez nem is lehet másképp, amíg csak azt akarjuk tudni, hogy milyen a magyar, s más népekről csak durva, összegező képünk van: a tót szelíden süvegel, a román vad és tisztátalan, a német tiszta és szorgalmas. A nemzeti sorstudományoknak színekre vagy legalább egy alapszínre van szükségük, hogy viszonyítani tudjanak. Helyesen látta ezt Prohászka Lajos, amikor hungarológiai tanulmányában a magyar Bujdosó mellé tárta a német Vándort adta. Hogy is lehet a Bujdosó sorsát megérteni, ha nem látjuk, mennyire másképp lépnek útjukon a Vándorok. Kerényi Károly a *Levélváltás-ban* a görögöt ajánlotta standard-színül. Jogosan: hiszen a nagy görög kultúra egyik leánykultúrájában élünk, s az alma sorsának nem jó mértéke-e: hogy mennyire esett a fájától. Viszont a döntő különbségek mégis inkább az egy sorsközösségben élő népek közt tűnnek ki (szülők kedves szórakozása, hogy gyermekeiket összehasonlígtatják), s a mi sorstestvéreink a Duna-medence népei. Azok után, amit ma hungarológia és közép-európai, illetőleg európai sorstudomány viszonyáról mondtunk, világos, hogy abszolút alapszín nincs. Aki a magyarsághoz Európa és Közép-Európa felől ér el, a maga görögségében és a maga közép-európaiságában találja meg a magyarság eszményeit s mértékét.

Végül még egy nagy különbség *Magyar Enciklopédia* és magyarság-tudomány közt! Egy élő kultúra lényegét nem határozhatod meg anélkül, hogy ne alkossd. Egy tudatosított képesség, megértett sors egész más valami, mint egy rejtett és meg nem értett. Egy igazi önvizsgálatból senki sem merülhet fel úgy, ahogy lemerült belé. S mi más a mi magyarságtudományunk,

mint magunkbaszállás – önmagunk tudományos fel-fedezése, s ami ezzel egy: feleszméltetése.

Minden élet legcsodálatosabb ideje a fogadás: a világból új szubsztancia pattan ki, amely új vállalkozásba csődíti a természet egy darabját krajcár mégsem ugyanaz a szó, mint a Kreuzer, éppoly kevésbé, mint ahogy az én fehéjém sem lehet, annak ellenére, hogy tejet iszom, a tén fehéjéje. Egy új szájtartás ment elé, a szóforgatás zárt rendszere, melyet biológiai sajátságok alakítottak, s kulturális erők tartottak fönn. A Kreuzerből ebben az öblösen nekimenő szájban épp olyan jó magyar szó lett, mint a szláv sztölből vagy a látszólag változatlanul maradt, s mégis mennyire megváltozott pecsenéből. Ugyanezt mutatja a folklór. A mesemotívum világjára, de a mese: az egyes népeké. *Kömvés Kelemenné* magyar románban, bolgárban, de a magyar *Kömvés Kelemenné* magyarsága ettől vitássá nem válik.

Mint már a Szerb Antal-féle vitánál is említettem, sehol sem tűnik ki úgy a magyarságtudomány és magyarsággal foglalkozó szaktudományok közt a különbség, mint itt. Azokat az érdeklő: honnan jött, minket: mit adtunk hozzá. Semmi sem jellemzőbb egy népre, mint határhártyáinak áteresztőképesége. Ridegen szűr, vagy áteresztí az emésztetlent is; könnyen enged át, de hatalmasra nyomja az átengedettre jellemét, ellenáll az idegennel szemben, de ha egyszer bejött, nem nyúl hozzá? Az összehasonlításra alig képzelhető el jobb alkalom, mintha a határhártyák viselkedését figyeljük. Költők szokták ugyanazt a tárgyat feldolgozni költői versenyben. De minden nép maga is más természetű, más módszerű költő, s aki a közös kultúrjóság alakítását az átvételnél megfigyeli: éppoly jól belát természetükbe és módszerükbe, mint a költői versenyek bírálója.

Igaz természetesen, hogy egy-egy nép nem annyira egyöntetű, mint egy ember belső tere, s a magyar határhártyák törvénye is más-más az Őrségben vagy Csikben, a huszadik században és a tizenhetedikben. Amit Tibet nem enged be, beengedi Honkong, s amit Vas visszatarított volna, mint idegent, Budapestről, mint magyarrá lett kultúrjóságot kapja meg. Még feltűnőbb ez a nagy művészetben, ahol a kölcsönzések egyéniek. Ott egy-egy nagy írónak szinte hozzátartozik a nagyságához, hogy olyan világjavak számára tud kapu lenni, amelyekkel szemben a hazai kultúra addig konokul elzárkózott. Az a németes fennkölt érzelmesség, amelyet Kölcsey magyarrá tudott tenni, nemcsak a kunsági parasztról, de Petőfiről is lefolyt volna; a semmiségek latin költészete csak Kosztolányival tűnik fel a magyar színképben. Kétségtelen, hogy magyarok. Még ezekben az átvételekben is érezzük a közös magyar határhártyát, mely a legmerészebb egyéniségre is ráparancsolja a maga asszimilációs törvényeit, de az előbb még egységesnek érzett belső tér ezekben a nagy egyéni és korvállalkozásokban kétségtelenül foszlóbbá, színváltóbbá válik, történelmi fluktuációt kap, s mint egy-egy gáz egységes színe, a prizma mögött több Fraunhofer vonalra, külön élményekre, vívmányokra, színekre esik szét.

Élmények, vívmányok, színek: talán épp ezt írhatjuk címül a magyarságtudomány harmadik fejezete fölé. A magyarságtudománynak ez a történelmi része, anélkül hogy valóban történelem volna. Lényeg és idő: bizonyos bölceletekben szemben álló dolgok. A valóságban azonban nincs lényeg idő nélkül: a valóság megvalósulás is. Megvalósulás nemcsak azért, mert időre van szüksége a kibomláshoz! A kultúrák keletkezése nem egyszerű kibomlás, növényes tünemény. A kultúrák úgy nőnek, hogy mindazt, amit az idő (ártót vagy kedvezőt) szembehoz velük, sorsukba igyekeznek foglalni, mint egy próféta vagy költő, aki a rájátamadó véletlenekből is sorsot csinál. Egy erős lényegben mindig többféle idő, több rokon megvalósulás lappang, s akármilyen külső események szorongatják, ő a véletlenből is megvalósulást csinál. A törököt, Habsburgot, mint külső véletlent sodorta a magyarság köré az idő, de a magyarság bele tudta őket foglalni sorsába, egy lényeg megvalósulásának lettek állomásai, élményekből vívmányok, s mint vívmányok, a magyar lényeg szivárványában színek. Bethlen Gábor arany-fekete színét a török élmény, az erdélyi kultúra vívmánya hozta ki belőlünk. S ki mondhatná, hogy ez a szín nem a magyar lényeghez tartozó? Csokonai olvasó poéta volt, az ő olvasmányában lett magyar élmény Pope, Metastasio, Kleist. De mert nem szolgál fejfel, hanem szuverénül, Csokonaiaként olvasott, az élményre vívmány lett a válasz, s a Csokonai-szín az Adyé mellett kultúránk alapszíne: a mélyforrás fölött rózsafabozót. Minden nagy szellem, nagy műalkotás, egy-egy magyar emberkör vagy magyar alkotásként fölmerülő, külön szokásjog alatt élő táj a hungarológiára tartozik, nem mint ember, mű, réteg, vidék, hanem mint magyar megvalósulás.

Egy erős lényegben többféle megvalósulás lappang, mondtuk. A múltra nézve ezt a többféleséget a magyar lényeg elvesztette; a múlt mindig egyöntetű; – ott azonban, ahol a múlt jelenéül tölcseresedik, mint lehetőség megint szétválnak, külön jelentkeznek, külön tülekednek. Megérteni öket, választani közülük: egy sorstudomány, amely egyszersmind magatartás-tudomány is, legizgatóbb feladata. A jelen leírása (a magyar szellem állapota, magyar társadalmi osztályok, gazdaság, magyar vidékek): a magyarságtudomány negyedik nagy fejezetének ezt tekintem. Ötödik: az előző négyből kirajzolódott, legnagyobb és még lehető lehetőség próféciája: követelés magunkkal és követelés az idővel szemben. A magyarságtól idegen erők (idegenek és részben fogyatkozásaiból eredők) a háború óta új helyzetet teremtettek körülötte; egy „véletlen” földrengés szétépte országát, s új népeket ültetett örökébe; egy „világ” válság megnyomorította s „rejtélyessé” tette előtte a népeket és az esztendőket. Mit tett eddig, hogy ezt a sok „véletlen”, „újdonságot”, „világ erőt”, „rejtélyt” lényegével, hagyományával összekapcsolja, az élményre vívmánnyal feleljen: erre válaszol ez a rész; az utolsó a következőt vonja le. Genézis, törvények (azaz a nemzetet teremtő sajátosságok könyve), királyok története, krónikák, harc a jelenvaló állapotokkal, látomás, jóslat: ebből állt a zsidók sors- és magatartástudománya: a Biblia, s ebből kell állnia minden sorstudománynak, akár Krisztus előtt írják egy ezerral, akár utána kettővel.

Magyarságtudomány! Megint valami, ami az európai egységet bontja – mondja a páneurópai. Megint valami fehérlóáldozó-wotanos, protestáns – mondja a katolikus. Megint valami ellenforradalmi nemzetieskedő – mondja a marxista. Mit feleljen nekik a hungarológus. A magyarságtudomány nem a „nemzeti öncélúság” tudománya. Nem is öncélú tudomány. Legbelső köre az általános sorstudománynak, s mint ahogy emberi, európai és közép-európai sors a magyart, úgy mélyíti és érteti benne egymást: az emberség európai foka. Magyar kultúráról beszélünk ebben a tanulmányban. De az európai népek kultúrája nem olyan, mint az egyiptomi, az inka, a szumír. Nem dal egy hangszeren, hanem egy hangszer dala egy hangversenyben. Az európai művelődés: az első igazi polifon kultúra. Ez a szépsége, ereje, nagysága, s a magyarságtudomány valóban esztelenség lenne, ha mást akarna, mint ebben a polifóniában a sorstól neki szánt hangjegyfűzetet rakni népünk elé.

(Kiadatlan tanulmányok. Magvető: Bp. 1968. 382–396. old.)

A helytörténet és a heraldika a közösségi identitás szolgálatában

A helytörténeti kutatások útja

A honismerethez szorosan kapcsolódó községtörténet írás kezdete Magyarországon – mint a jelenlévők számára vélhetően ismert – a 18. századig nyúlnak vissza.¹ Elsőként talán Bél Mátyást kellene említeni és követőit, akik a megyeleírást, a települések rövid leírását a megyetörténet részeként már fontosnak tartották. E téren a 19. századi történefffelfogás szinte semmi újat nem hozott, hiszen a szakma legjobb képviselői – mint Pesty Frigyes, Fraknói Vilmos, majd Tagányi Károly – nem tudták elvonatkoztatni a községtörténetet a megyetörténettől. Más volt a helyzet a jogilag szintén községnek tekintett rendezett tanácsú városokban, a korábbi mezővárosokban, amelyek történeti identitásukat várostörténeti monográfiákban alapozták meg. Az áttörést a két világháború közötti falukutató-mozgalom hozta meg, amely megteremtette a falumonográfia műfaját. Kezdetben a falumonográfia még a jelenkori viszonyok bemutatására összpontosított, a történelem annyiban volt fontos, amennyiben magyarázatot tudott adni az egyes gazdasági, társadalmi, kulturális jelenségek genezisére. Később azonban megfordultak az arányok, és a történeti feldolgozásokban a politikával és a politikai ideológiával átitatott jelenkor egyre inkább háttérbe szorult.

¹ Előadásként elhangzott a „Honismeret az oktatásban” című konferencián, Pécsen, 2004. november 24-én.

Mínőségileg új korszak kezdődött a műfaj történetében az 1990-es években, mert az autonómiájukat visszanyert önkormányzatok a helyi identitás fontos eszközének tekintették a település történetének ismeretét, és ezért nagyon sok helyen megírták a város vagy a község történetét tárgyaló munkákat. A rendszerváltás óta eltelt mintegy másfél évtizedben, csak a Dunántúlon közel 500 átfogó településtörténeti monográfia látott napvilágot, ami azt jelent, hogy a mai Pannóniában évente mintegy negyven helytörténeti monográfia jelenik meg. A megyék között – csak érdekességként említem meg – Veszprém áll az élen közel száz kötettel, továbbá Somogy és Győr-Moson-Sopon, de Zala és a többi megye is jelentős számú településtörténeti monográfiát produkált. Ebben a sorban nekünk sem kell szégyenkezünk Baranyában, hiszen mintegy 53 településről 75 helytörténeti feldolgozás született meg az elmúlt másfél évtizedben. Országos viszonylatban a régebbi kiadásokat is figyelembe véve, bizonyára száznál is több településtörténeti monográfia van forgalomban.

Úgy tűnik, megvalósulni látszik a falukutatók azon régi óhaja, hogy minden városnak, községnek, nagyobb településnek legyen írott története is. Ami 100-150 évvel ezelőtt még lehetetlennek tűnt, az ma már természetes, mondhatni mindennapos dolog. Nincs olyan település az országban és a Kárpát-medencében, amely kisebb-nagyobb energia-ráfordítással ne lenne összeállítható. Az igazi kérdés azonban az, hogy az elkészülő mű mögött van-e elméleti-módszertani problémafelvetés és a minőség megvalósul-e a kivitelezésben. A falutörténet divatját éljük, de a mennyiségi termelés a minőségi követelményekkel nincs mindig egységben. Legyünk azon, s tegyünk érte, hogy ez a képzeletbeli rend, s tartalmi-formai harmónia helyreálljon!

Baranyában is – az ország szinte valamennyi megyéjéhez hasonlóan – a 19. század első évtizedeiben vette kezdetét a tudományos igényű történeti kutatás, melynek legkiválóbb művelője *Koller József* volt. Később, a reformkori megyeleírásban megkülönböztetett helyet kapott *Hász Mihály* Baranya-monográfiája, illetve *Hölbling Miksa* orvosi helyirata; mindkettő 1845-ben látott napvilágot. A 19. század utolsó évtizedében a millenniumi lelkesedés hívta életre a megye mindmáig egyetlen nagymonográfiáját. *Váradi Ferenc* szerkesztésében 1896-97-ben jelent meg a *Baranya múltja és jelenje* című impozáns vállalkozás, melyben a megyét bemutató második kötet *Posta Béla* és *Németh Béla* munkája.

A 20. század első két évtizedében a *Pécs-Baranya Megyei Múzeumi Értesítője* vált a helytörténeti kutatás meghatározó orgánumává. Az 1930-40-es években, a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a *Krisztics Sándor* vezette Szociográfiai Intézetben több baranyai település kismonográfiája látott napvilágot. Számos értékes történeti feldolgozás jelent meg a Történeti Intézet gondozta Specimina sorozatban és az egyetem könyvtárának közleményeiben is, továbbá a Pannónia folyóirat 1935 és 1943 közötti számaiban, többnyire önálló kötetként. Ugyancsak jelentős szerepet vállalt a térség történetének kutatásában a Pécsen 1943 óta működő Dunántúli Tudományos Intézet, s kiváltképpen vezetője, *Babits András*. Az ő neve fémjelezte a sajnálatos módon torzóban maradt, Pécs múltjából készült kismonográfia sorozatot is. Az 1945 utáni évek, mint tudjuk, nem igazán kedveztek a történeti kutatásoknak. A félkarúvá lett egyetem kiadványaként a *Juridica* sorozatban a 60-as évektől csak elvétve jelent meg történeti munka. A Dunántúli Intézet is sajnálatos profilváltozáson ment keresztül, s a történettudomány fokozatosan háttérbe szorult.

Baranya megye történeti kutatása 1968-ban vett új lendületet. Ekkor jelent meg Fejér és Tolna megyével együtt a Baranya Megyei Levéltár Történeti Évkönyve, a *Baranyai Helytörténet-írás*. A Baranyai Helytörténetírás egyes kötetei – főként az 1848-49-es szabadságharc helyi eseményeit, illetve a Mohács történetét feldolgozó tematikus számok – messze meghaladták a helyi kereteket. Helye iránymutató az országos feldolgozások sorában. Kifejezetten a honismeret munkáját segítő indult meg a Baranya című honismereti, történelmi folyóirat, mely 1988-tól, egy évtizeden át évente lehetőleg kétszer szintén teret biztosított nem csak a helytörténeti feldolgozásoknak, hanem egy jó ideig a baranyai honismereti mozgalom híreinek, történéseinek is. Mivel ma is ezaknt módon nehéz elhatárolni a helytörténet, a honismeret, a szülőföld-ismeret kategóriáit, valójában a helytörténet és a honismeret határmezsgyéjén egyenlőszóva, jelent meg mintegy 190 írás, több mint 80 szerző tollából, elősegítve ezzel a térség jobb megismerését.

A heraldikáról

Az identitásukat kereső önkormányzatok a szimbólumok megalkotását is nagyon fontos feladatuknak tartották. Ez a szimbólum általában a közösségi összetartozás jelképében, a címerben és a település zászlójában öltött testet. Ezek gombamód szaporodtak, különösen a Millennium időszakában. (A középkorban ismeretlen volt a falucímer, csak a mezővárosoknak és a szabad királyi városoknak volt címerük.) A levéltáraknak is új kihívások elé kellett nézniük. Olyan szimbólumokat kellett találniuk, amelyek akkor még többnyire nem is léteztek.

A hazai kommunális heraldikának (tehát a települések címertanának) gyökerei a 13. század közepéig nyúlnak vissza. Esztergom, Buda, Székesfehérvár szabad királyi városok pecsétjein bukkantak fel ezek a szimbólumok elsőként. A 13. századra tehető a települések pecséthasználata kezdete is. A török időkből főleg az alföldi mezővárosok pecsétjéről vannak ismereteink. A falusi pecsétek elterjedésének időszaka a helyi önkormányzatok újjászervezésének időszakára, a 18. század közepére tehető. A pecsét alapfunkciója a megkülönböztetés, a bizonyítás, a hitelesítés, de az írástudatlanság is szükségessé tette. A pecsét és a címer kialakulása szoros kapcsolatban állt egymással. Elválaszthatatlanságukat, megkülönböztethetőségüket jelzi, hogy a címerek a pecsétek meghatározó részei.

Több baranyai falu pecsétjének eredete a török korig vezethető vissza. A pecsétek elterjedésének kora azonban itt is főleg a 18. század közepe. A pecsétek motívumai bővelkedtek a nép mindennapi életét bemutató jelképekben. Növények, állatok, szerszámok jelennek meg rajtuk. A községi pecsételnél gyakran fordult elő az emberábrázolás, főleg egyházi személyek, szentek, illetve egy-egy helybeli sajátos öltözékben megjelenítő alak ábrázolása. Jelképes személyábrázolásra jó példa Komló 1727-ből való első pecsétjének heraldikai ún. vadembere. Kovácsmesterek készítették a pecséteket, ezért gyakori a sablonos jelképek használata. Baranyában a legközvetlenebb földművelő eszközök ábrázolása. Ez pedig épp a pecsét alaprendeltetését kérdőjelezi meg: a megkülönböztetést. Ezért kellett a településeknek új szimbólumokat keresni az új címerükhöz. Itt fonódik össze a pecsét, a címertan és a településtörténet. A településnek a heraldikai előírások betartásával és a helység történelmi tradícióinak figyelembe vételével kell döntenie a szimbólumáról.

Az utóbbi esztendőkből megnövekedett az igény arra, hogy az egyes települések polgárai azzal fejezzék ki összetartozásukat, hogy címet válasszanak a települések számára. A címer ugyanis kiválóan alkalmas erre a célra, sőt arra is, hogy vállalják a múltat, és kifejezzék bizalmukat a jövőben, hiszen a címer soha sem a jelennek készül, hanem az örökkévalóságának. A címer olyan jelkép, amelyet a közösség választ önmaga számára, önmaga kifejezésére. A tervezőnek az a feladata, hogy mélyreható kutatás nyomán olyan címet ajánljon, amely a közösség számára választható és vállalható. A helyes döntés érdekében kívánatos összefoglalni azokat az alapelveket, amelyek a címet vállalhatóvá teszik.

A címer a heraldika nagyon szigorú szabályai szerint szerkesztendő jelkép. A címernek mindig törekednie kell az egyszerűsége, hiszen a heraldika régi szabálya szerint az viseli a legtöbbet, aki a legkevesebbet viseli. A címernek réginek kell lennie, vagy a régmúltat kell fellelevenítenie, hiszen ez is heraldikai szabály, hogy a címer annál értékesebb, minél régebbi. A címer legfontosabb funkciója a megkülönböztetés, elvileg tehát nem létezhet két teljesen egyforma címer. A települések címerének tartalmi szempontból követnie kell a magyar, illetve az európai hagyományokat, hiszen ezáltal is kifejezhető, hogy egy közös szellemiség részesei vagyunk. A jó, a vállalható címer megalkotásának csak egy útja lehetséges: Ha az adott központnak volt már adományozott címere (csak a szabad királyi városoknak és nemesi mezővárosoknak volt), akkor azt kell visszaállítani, lehetőleg változtatás nélkül. Ha nem volt, akkor fel kell kutatni azokat a jelképeket, amelyeket a közösség már használt saját maga azonosítására. Ilyen jelképek felbukkanhatnak községi, egyházi, kulturális pecséteken és pecsétnyomókon, egyesületi pecséteken. Ezek a jelképek önmagukban még nem címerek, mivel nem tesznek eleget a heraldika számos alapkövetelményének. Például nincsenek pajzson, nem színesek stb. Ráadásul többségük nem is alkalmas arra, hogy pecsét legyen, mert nagyon egyformák, nem megkülönböztethetőek. Ha nincs önmagában vagy kiegészítéssel kialakítható jelkép, akkor a történelmi kutatás feladata, hogy olyan hiteles mozzanatot találjon lehetőleg a régmúltban, mely jelképezheti, leképezheti a települést. Az ilyennek vagy önmagában, vagy jellegé-

ben feltétlenül időt állónak kell lennie. Az ellenkezőre példa az ún. takarítás, amellyel a közel-múltban a városok igyekeztek megtisztítani címereiket az ipari jelképektől, hiszen nem lehet minden alkalommal címert változtatni, amikor megszűnik egy termelőszövetkezet üzemága, vagy éppen megszűnik a bányászat a térségben. Elképzelhető, hogy egy adott településen élő birtokos család vagy személy olyan befolyással van a közösség életére, hogy címere vagy annak egyes elemei logikus és természetes módon megjelenhetnek a település címerében is. A kutatásnak tehát ezekre a területekre is feltétlenül ki kell terjednie.

A címer fő része a pajzs, ehhez kiegészítő elemek is járulnak: sisak, oromdís, korona, címertartó, jelmondat. A községi címerek a polgári címerek kategóriájába tartoznak, ezért nem kell úgy kinézniük, mint a nemesi, katonai címereknek. Vagyis legtöbbször megelégedhetünk egy egyszerű címerpajzsral. A kiegészítő elemek azonban módot adhatnak arra, hogy a településről egyebet, például régi vármegyéhez, kistájhoz való tartozást, jellegzetes társadalom szerkezetet is eláruljanak.

Szabad és érdemes is élni a lehetőségekkel, különösen, ha rendszert képezhetünk belőlük.

Dr. Ódor Imre

A honismeret oktatása egy esztergomi iskolában

Először is szeretném megköszönni, hogy olyan messziről, Esztergomból, ismét itt lehetek önök között. Látok itt ismerő arcokat, tavaly is volt szerencsém részt venni ezen a konferencián.¹ Hallgatva az eddigi előadásokat, nagyon szerencsésnek érzem magam. Most döbbenek rá, hogy nekünk Esztergomban milyen jó.

Én egy lakótelepi általános iskolának vagyok az igazgatója öt éve. Az iskola pedagógiai programjának mottója Szentgyörgyi Albert egyik gondolata: a nemzeti hagyományokat ápoló, de a modern európai szellemiségre épülő műveltséget kívánjuk megalapozni. Lehetővé szeretnénk tenni tanulóink számára, hogy kötődésük a szülőföldhöz, városukhoz erősödjön, és az értékek megismerésével elmélyüljön az identitás tudata. Ezért nagyon sokat tesz a tanterület.

Iskolánk a város hat általános iskolája közül a legrégebbi (1865-ben létesített) és a legtöbb hagyománnyal rendelkező intézmény. 1984-ben jelentős változás történt az iskola életében, mert új épületbe költözhetett. 598 tanulója van az iskolának. Művészeti nevelés is van, ez drámai- és vizuális nevelést jelent. Nagy hangsúlyt kap a honismeret oktatása és az alig három éve elkezdődött erdei iskolai nevelés. Kiterjedt külföldi kapcsolataink vannak határon túli magyar általános iskolákkal.

Nálunk már 1998-ban elkezdődött a honismereti oktatás. Hely- és kultúrtörténetet oktatunk. Városi séták során történt a fontos épületek, szobrok, múzeumok megismerése. Bemutatjuk a városban alkotó költőket, művészeket. Kaptunk heti fél órát az 5. és 8. osztályban a helytörténet, a várostörténeti oktatásra. A város történetét történelmi korszakok szerint ismerik meg a tanulók. Van elméleti előkészítés, majd elmennek és megnézik a tárgyi emlékeket. Megismertetjük a gyerekeket a híres helyi történelmi személyiségekkel.

A 2001/2002. tanévben bevezettük a hon- és népismeret tanítását az 5. és 6. évfolyamon. Hogy mire jutunk, az hozzáállás, akarat és lehetőségek kérdése. Ezt a modult párosítottuk a dráma moduljával. A helytörténetnek a 8. évfolyamon való oktatására elkészült egy helytörténeti olvasókönyv tanulóink számára, amely a rendszerváltozásig végigvezeti a város történetét. Az olvasókönyvet Esztergomban élő szakemberek készítették: történészek, földrajztanárok, levéltárosok. Városvédő táborok működnek nyaranta már tizenkét éve. Ott a gyerekek közreműködésével karbantartják, ápolják a várost, többek között a gondozatlan sírokat. A rajzóra keretén belül a gyerekek elkészítik az esztergomi várat, adománylevelet, pecsétlenyoma-

¹ A korreferátum elhangzott a 2004. november 24-i pécsi honismereti konferencián.

tot is készítettek, ahogy haladnak a tanaggyaggal. Nemezeket készítenek szakkörökön, órákon, batikolnak is a nagyobbak. A műemlékeket úgy dolgozzák fel, hogy meglátogatják, megfigyelik. Van az iskolánkban egy Piktör nevezetű nemzetközi képzőművészeti alkotótábor. Minden évben meghirdetünk egy pályázatot, hogy kiválasszuk ki az a 40 tanuló, akik részt vehetnek a táborban, mely tíznapos. Minden évben más témája van a tábornak.

Három éve rendezzük meg a Katona Lajosról elnevezett néprajzi versenyünket. E verseny névadója úgy kötődik Esztergomhoz, hogy a bencés gimnáziumban tanult, és a felesége is esztergomi születésű. Ez a verseny is tematikus, minden évben más a téma.

Végezetül azt tudom megismételni: hozzáállás és akarat kérdése, hogy sikerrel tanítsunk honismeretet a gyerekeknek.

Forróné Virágh Zsuzsanna

Pályázati felhívás

A Karácsonyi János Honismereti Egyesület pályázatot hirdet
10–14 éves gyermekek számára.

NAGYMAMÁM, NAGYPAPÁM MESÉLTE

címmel

A pályázat célja: megörökíteni azt az emberi műveltség alapgondolkodását tükröző kultúrát, mely a családi emlékezet része, s jó esetben nemzedékről nemzedékre szájhagyomány útján öröklődik.

A pályázatot két kategóriában hirdetjük meg:

- igaz történetek, adomák,
- mesék

Pályázati feltételek:

A pályázat nyílt, azon bármelyik gyermek részt vehet (határon innen és túl), aki betöltötte 10. életévét s nem töltötte be a 15. életévét.

A pályázatok minimális terjedelme 2 gépelt oldal,
maximális terjedelem 10 gépelt oldal.

Beküldési határidő: 2005. szeptember 30.

Eredményhirdetés 2005. november 26., Békéscsaba

A pályázatoknak tartalmaznia kell a szerző nevét, címét, életkorát, iskolájának nevét, címét. A dolgozatok beérkezéséről csak megcímzett és felbélyegzett válaszboríték esetében tudunk értesítést küldeni.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de a legjobb műveket megjelentetjük az Egyesület honlapján és kezdeményezzük más fórumokon való megjelenését is.

Beküldési cím:

Karácsonyi János Honismereti Egyesület, Békéscsaba, Luther u. 6.